

O TRADUCERE INEDITĂ A LUCRĂRII "ISTORIA CREAȚIUNII NATURALE" DE ERNST HAECKEL

În 1910, Grigore T. Popa, elev în clasa a VII-a la Liceul Național din Iași, își petrecea vacanța de vară în satul natal Surănești de pe meleagurile vasluiene, citind cartea *Istoria creațiunii naturale* de Ernst Haeckel. Impresionat de lectura acesteia, tânărul decide să o traducă în limba română, solicitând avizul autorului. Între cei doi se înfiripă o legătură epistolară ce va conduce la realizarea traducerii proiectate, întreprindere interesantă sub aspectul determinării evoluției științifice și filosofice a tânărului ce avea să devină un nume în știința medicală românească.

În momentul în care Gr. T. Popa își îndrepta atenția către lucrarea *Istoria creațiunii naturale*, în lumea științifică europeană, Ernst Haeckel (1834-1919) avea deja un nume consolidat. Profesor titular al catedrei de zoologie de la universitatea din Iena din 1862, inițiator al renumitului *Phyletisches Museum* din acest centru universitar, autor al unor valoroase lucrări între care *Morfologia generală a organismelor*, *Antropologia sau istoria dezvoltării omului*, *Enigmele universului*, *Minunile vieții*, Ernst Haeckel a contribuit la îmbogățirea și popularizarea darwinismului. În 1866, scrie *Generelle Morphologie der Organismen* în care "face prima încercare de expunere sistematică a teoriei evoluționiste, ridicând pe bazele ei biologia monistă"¹, iar între 1894-1896, *Systematische Phylogenie* lucrare de mare amploare, formulând legea biogenetică (Legea Hackel-Müller), după care ontogenia repetă filogenia. În 1868, reluând încercările filogenetice din *Morfologia generală*, sub forma a 24 de lecții prezentate într-o manieră accesibilă unui public larg, Ernst Haeckel editează *Istoria creațiunii naturale* (*Naturrelichte Schöpfungsgeschichte*).

Așa cum relatează ilustrul său elev dr. N. Leon, profesor la Universitatea din Iași, această lucrare a avut un larg ecou în cercurile științifice europene.² Epoca noastră - scria Haeckel în încheierea lucrării sale - care va fi avut gloria să fundamenteze științific cel mai strălucit rezultat al înțelepciunii omenesci, doctrina genealogică, va fi celebrată de secolele viitoare pentru că a inaugurat pentru progresul omenirii o eră nouă și productivă, caracterizată de trîmful liberei cercetări asupra dominării autoritare, prin nobila ei misiune și puternica influență asupra filosofiei moniste."³

Lucrarea a circulat în mai multe ediții în limba germană și în numeroase traduceri: în 1871 - polonă, 1872 - daneză, 1873 - sârbă, 1876 - engleză, 1877 - olandeză, 1878 - spaniolă, 1902 italiană. Până în 1910 apăruse a XI-a ediție în limba germană. În 1879 se edita a VII-a ediție germană, ediție revăzută și adăugită de autor, în consens cu progresele înregistrate de știința biologică de la prima apariție a lucrării. După această versiune, Ch. Letourneau realizează traducerea franceză care, în 1908, era la a III-a ediție. Apărută la Paris în Editura Schleicher Frères, cuprinzând 600 pagini, acesta este volumul pe care l-a citit și tradus Gr. T. Popa.

Apropierea tânărului elev de această lucrare de pură factură științifică i-a fost înlesnită

¹ N. Leon, *Monismul, religia celor puțini*, București, 1910, p.15.

² *Ibidem*, p.18.

³ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8944, manuscrisul traducerii lucrării *Istoria creațiunii naturale* de E. Haeckel, p.458.

de ambianța de emulație spirituală promovată la Liceul Național din Iași care, prin iluștrii săi profesori, continua la începutul secolului XX tradiția Academiei Mihăilene. În același timp, "o infuzie binefăcătoare de spirit înalt" se transmitea cu consecvență de la Universitatea ieșeană către acest liceu care "își menținea caracterul de școală clădită pe tendințe științifice"⁴. De altfel, în 1908, cursuri reale nu existau în Iași decât la Liceul Național, unde veneau și elevii de la Liceul internat și Seminarul pedagogic universitar⁵. "Toate teoriile mari și toate descoperirile principale ale științelor naturale au găsit răsunet deosebit în această școală"⁶ spunea chiar Gr. T. Popa. Așa cum el însuși povestea, un obicei salutar, introdus în procesul de învățământ al acestui liceu de dr. Cihac, permanentiza și în perioada școlarității sale (1903-1911) vizitele elevilor la Muzeul de științe naturale⁷. Pe lângă conferințele de "perfecționare a minții", susținute în amfiteatrul liceului, care înlesneau contactul elevilor cu cele mai noi descoperiri ale științei și filozofiei contemporane, un rol deosebit în instrucția lor îl avea admiterea celor din clasele a VII-a și a VIII-a ca "audienți" în diferitele laboratoare ale Universității⁸. Se facilita astfel elevilor apropierea intimă de lumea cercetării științifice, de mințile luminate aflate atunci în slujba învățământului ieșean.

În 1909, lumea științifică europeană aniversa 100 de ani de la apariția *Filosofiei zoologice* a lui Lamarck, 100 de ani de la nașterea lui Darwin și 75 ani de la nașterea lui Haeckel, evenimente care nu au rămas fără ecou în cercurile intelectuale ieșene. Tot acum, în 1909 și 1910, profesorul ieșean N. Leon publica în editura "Lumen", într-o colecție de popularizare a marilor opere științifice universale, lucrările *Moniste* și *Monismul, religia celor puțini*, în care aducea aprecieri operei științifice a savantului german Ernst Haeckel.⁹

Într-o asemenea atmosferă intelectuală este lesne de înțeles că "un tânăr de pastă aleasă și doritor a se instrui" - așa cum îl caracterizează profesorul Paul Bujor pe Gr. T. Popa într-o scrisoare ce i-o adresa în 1943¹⁰ - a fost interesat și a putut pătrunde sensurile lucrării lui E. Haeckel. "O încredere fanatică, aproape mistică în puterea cărții - mărturisește peste ani Gr. T. Popa - mă făcea să mă sforțez mereu către lumina înțelegerii și să încerc înlăturarea piedicilor care mi se așezau în cale"¹¹. Cu prilejul centenarului Liceului Național, evocând atmosfera de emulație spirituală din această școală, Gr.T.Popa releva entuziasmul pentru lucrarea lui Haeckel, eforturile presupuse de realizarea traducerii, publicând și două din scrisorile primite de la savantul german.¹²

Astăzi, traducerea realizată de Gr.T.Popa, rămasă în manuscris, se găsește în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei din Iași¹³, împreună cu două dintre scrisorile primite din partea lui Ernst Haeckel. Prima, datând din 21 iulie 1910, în limba germană¹⁴, a fost publicată de Gr.T.Popa cu ocazia amintită. Probabil că cea de a doua scrisoare publicată de Gr.T.Popa

⁴ Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană la Liceul Național, 100 de ani. 1835- 1935*, Iași, 1936, p.477.

⁵ C.I.Andriescu, *Istoria Liceului Național* în *De la Academia Mihăileană...*, p.210.

⁶ Gr.T.Popa, *loc. cit.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

⁹ N.Leon, *Moniste*, București, 1909; idem, *Monismul religia celor puțini*, București, 1910.

¹⁰ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr. 8958/3, scrisoarea lui Paul Bujor către Gr.T.Popa din 4 iunie 1943. Vezi Anexa.

¹¹ Gr.T.Popa, *Evoluția unui om, evoluția unei științe. Un fel de curriculum vitae*, în "Revista științelor medicale", nr.11-12, noiembrie 1942, p. 2.

¹² Gr.T.Popa, *Dezvoltarea spiritului științific în Moldova și contribuția Academiei Mihăilene la această dezvoltare*, în *De la Academia Mihăileană...*, p.477.

¹³ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8944.

¹⁴ *Ibidem*, inventar nr.8958/1,2.

s-a pierdut, sau a rămas în posesia familiei, în patrimoniul Muzeului de Istorie păstrându-se doar un fragment din plicul cu antetul *Phyletisches Museum*. O altă mărturie epistolară, inedită, datând din 19 septembrie 1910, este o carte poștală cu textul în limba franceză, prin care savantul german îi comunica traducătorului date referitoare la ultima ediție germană a lucrării sale.¹⁵ Probabil că, din scrupulozitate științifică, tânărul traducător intenționa, așa cum de altfel a și făcut, să aducă versiunii românești realizată după a VIII-a ediție germană (1879), corespunzătoare celei de a III-a ediții franceze, îmbunătățirile și adăugirile autorului, cuprinse în cea de a X-a ediție germană (1909).

Manuscrisul traducerii, aflat în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, însumează 458 de pagini (foi volante, 15/20 cm.). Acuratețea ecriturii, înserarea în pagină a unor spații libere cu indicația "planșa nr..." sau "se va copia exact după textul francez", dovedesc că ambițiosul traducător intenționa să-și tipărească opera. Compararea textului francez, din ediția amintită, cu manuscrisul traducerii probează fidelitatea față de originalul folosit, ca și introducerea adăugirilor autorului din ediția germană. În manuscrisul traducerii, prefața la a VII-a ediție germană, ca și în versiunea franceză folosită de traducător, nu este terminată. În schimb, în afară de cele 458 pagini de text, manuscrisul mai cuprinde traducerea prefaței celei de a XI-a ediții germane realizată direct după textul original (11 file numerotate, fila 1 lipsă). Inexactitățile și stângăciile, de altfel recunoscute de autorul traducerii, sunt scuzabile și inerente lipsei sale de experiență în domeniul științific respectiv, abordat însă cu o îndrăzneală laudabilă.

Desigur, realizarea acestei traduceri reprezintă în sine un act de cultură, cu atât mai valoros, cu cât lucrarea lui Ernst Haeckel nu a circulat până acum în limba română. Interesant este și faptul că această întreprindere nu a rămas fără urmări în evoluția ca om de știință a tânărului Gr.T.Popa. În 1942, când acesta își deschidea cursul ca profesor titular al catedrei de anatomie patologică de la Facultatea de medicină din București cu lecția inaugurală "Evoluția unui om, evoluția unei științe. Un fel de curriculum vitae", menționa ca salutar în conturarea personalității sale "ațâțătorul stimul pe care-l primisem din cartea pomenită a lui Ernst Haeckel.... Pentru mine - spunea el cu acest prilej - imaginea strălucită a scopurilor finale a fost schițată de către E. Hackel, care mi-a desfășurat în câmpul ideii spectacolul înșiruirii de forme vii. Dorința de a înțelege mecanismele vieții a fost atât de puternică, încât au fost întunecate toate celelalte condiții nefavorabile în care lucram și m-a făcut să înving toate oboselile și nemulțumirile".¹⁶

În momentul când declara acestea, Gr.T.Popa era absolvent al Facultății de medicină din Iași, fost bursier al Fundației Rockefeller din New York, unde studiasă cu renumiții Frank Lillie, Charles Herrick, Carl Moor și B. Willie, doctor în medicină și chirurgie din 1920. Fusesse profesor la Facultatea de medicină din Iași, demonstrator la cursul de embriologie la Universitatea din Chicago, Research Fellow și demonstrator la Institutul de anatomie al Universității din Cambridge. Autor a numeroase studii de specialitate, fusesse prezent ca delegat al Universității din Iași la diferite evenimente științifice, congrese, festivități organizate de instituții de învățământ superior din Europa. Membru al Asociației anatomistilor din Franța (1929), al Societății de științe din București (1928) și apoi președinte al secției de științe naturale (1934-1940), la 25 mai 1936 era ales membru corespondent al Academiei Române, secția științifică.¹⁷

Impresionat de drumul parcurs de fostul său elev, profesorul Paul Bujor îi mărturisea: "...te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generația d-tale din țara noastră și chiar dintre mulți din profesorii din generația dinaintea d-tale".¹⁸

Păstrate în patrimoniul Muzeului de Istorie a Moldovei, manuscrisul traducerii și docu-

¹⁵ *Ibidem*, inventar nr.8958/3.

¹⁶ Gr.T.Popa, *Evoluția unui om ...*, loc.cit.

¹⁷ *Idem*, *Memoriu de titluri și lucrări*, Iași, 1940.

¹⁸ Muzeul de Istorie a Moldovei, inventar nr.8958/3 (vezi anexa).
<https://biblioteca-digitala.ro>

mentele epistolare menționate constituie astăzi mărturie grăitoare asupra evoluției unei cunoscute personalități a vieții medicale românești, ca și asupra ambianței cultural științifice ieșene de la începutul secolului XX.

ANEXA

Iași, 4 iunie 1943

Dragă D-le Popa,

Am citit admirabila D-tale broșură "Evoluția unui om și evoluția unei științe" de când mi-ai dat-o și mă gândeam mereu, încă înainte de a primi cartea D-tale poștală din 30 aprilie, să-ți scriu.

Azi, citind a doua oară pagini din această broșură, mă simt împins să-ți arăt marea plăcere ce mi-au făcut citindu-le și acum. Pe lângă plăcere mi-au făcut însă și o surpriză. Zic surpriză pentru că o parte din fazele evoluției d-tale nu o cunoșteam. Știam că în ultimii ani, înainte de începerea războiului de azi, în fiecare vacanță mare, te duceai în Anglia pentru a trăi zile plăcute de studiu în Universitățile de acolo. Mai știam că ai studiat și în Statele Unite ca bursier al Fundației Rockefeller, dar nu știam contactul strâns ce ai avut cu cei doi mari profesori Frank R. Lillie de la Universitatea din Chicago și Woods-Hofe unde ai lucrat un an și Regretatul Sir Gafton Smith de la Universitatea din Londra, unde ai lucrat doi ani, ambii academicieni în țările lor. Nu știam de asemenea și faptul de mare importanță pentru formarea d-tale ca om de știință și anume că Fundația Rockefeller ți-a înlesnit călătoriile de vizitare a celor șaptesprezece din cele mai renumite centre universitare din Statele Unite și din Europa, citate în broșură, unde ai putut cunoaște atâția mari oameni, cum îi caracterizezi așa de just "cei mai de seamă reprezentanți ai științei mondiale, personalități cărmuitoare ale culturii contemporane, fără poză, fără mister cu atitudinile cele mai naturale și mai nesilite datorită cărora autoritatea lor în loc să scadă, crește".

Mă mișcă foarte mult aflând acum admirația și sentimentele d-tale de dragoste și recunoștință ce văd că păstrezi cu atâta sfințenie mai ales celor trei profesori care te-au impresionat mai mult. Frank R. Lille, Sir Gafton Eliot-Smith și dragul și mult regretatul nostru I. Cantacuzino, acel "strălucit model de om complex, clocotitor de influență binefăcătoare" cum îl caracterizezi atât de bine, cărora le ești dator formarea D-tale ca om de știință, ca adevărat profesor, formator de elevi, cărmuitor de școale și cetățean.

Și cu atât mai mult mă mișcă, când mă gândesc la fostul meu profesor Carl Vogt, de la Universitatea din Geneva, care împreună cu alt mare naturalist, Th. Huxley, au fost cei doi mari pionieri ai darwinismului. Lui îi datoresc formarea mea ca om de știință, ca profesor, ca formator de elevi, ca cetățean. El mi-a fost un adevărat părinte sufletesc, îndulcindu-mi chiar din când în când amărăciunile vieții mele de student sărac.

Și profesorul Vogt aprecia mult folosul mare pentru tinerii naturaliști de a vizita centrele mari științifice, ajutându-mi chiar să lucrez în două centre științifice renumite pe atunci în Germania: în laboratorul de anatomie umană și comparată al profesorului R. Wiedersheim din Freiburg în Brisgau și în laboratorul de embriologie al profesorului Oscar Hertwig din Berlin unde am avut ocazia să ascult și câteva lecțiuni și conferințe ale marelui patologist R. Virchow.

Aș avea multe de spus despre fostul meu prof. C. Vogt cu care am fost în corespondență și după plecarea mea din Geneva (la finele anului 1891) și până la moartea lui (1898), dar văd că mă depărtez mult de motivul acestei scrisori de dorința de a-ți arăta marea mea plăcere

ce mi-a făcut citirea broșurii D-tale care, incidental, mi-a răscolit vechi amintiri plăcute.

Din broșura D-tale am aflat cum un tânăr - bine înțeles de pastă aleasă și doritor de a se instrui - a reușit să-și facă o cultură superioară, în adevăr temeinică.

Acum îmi explic mai bine gândirea D-tale ingenioasă și activitatea D-tale valoroasă și ca profesor și ca cetățean. Fără nici o urmă de compliment, ți-o mărturisesc sincer: te consider ca cel mai distins dintre profesorii din generația d-tale din țara noastră și chiar dintre mulți din profesorii din generațiile dinaintea D-tale. Și această mărturisire o fac acum întemeiat pe ceea ce cunosc până acum din gândirea d-tale științifică și socială față de a celorlalți profesori. Ce pot să-ți mai zic altă ceva decât să trăiești și mereu să evoluezi din ce în ce mai progresiv ca să fii mereu pildă vie pentru elevii D-tale și pentru tinerii oameni de știință. Broșura D-tale e un model în genul subiectului ce tratezi. Ea probează cunoștinți temeinice, variate și o maturitate de gândire ce se impune. Socot că ea trebuie să fie pe larg răspândită în lumea studenților și a tinerilor oameni de știință cărora le poate servi ca un luminos și temeinic îndreptar de emulație, de activitate științifică, în special și de viață în general. În vârtejul atâtor răutăți omenești sfâșietoare de azi, dacă n-ar mai fi frumusețea unei zile de primăvară și frumusețea unei vieți de muncă și de distincție ca a D-tale, nu știu, zău, dacă viața omenească ar mai merita trăită.

Și acum închei cu o judecată trasă din viața omului și anume: câteodată o împiedicare în îndeplinirea unei dorinți e spre binele omului. Așa, D-ta spui în broșură că, după ce ai isprăvit liceul, ai venit la mine cu gândul și dorința de a face științe naturale, stimulat fiind de citirea "Istoriei creațiunii naturale" a marelui naturalist Ernst Haeckel. Eu te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină pentru care, după cât văd din broșură, atunci aveai o aversiune aproape organică. Te-am sfătuit să te înscrii la Facultatea de medicină, unde ca student sărac puteai căpăta o bursă. Ai dar dreptate când spui că Haeckel, Bujor și sărăcia te-au determinat să îmbrățișezi o carieră care nu-ți plăcea. Acum cu tot regretul că nu te-am avut elev mai mult al meu decât al altor profesori, văd că făcând medicina a fost spre binele D-tale, pentru că fiind medicinist, ai avut minunata ocazie de a fi bursier al Fundației Rockefeller care ți-a înlesnit călătoriile de vizitare și studierea în centrele universitare cele mai renumite din Statele Unite ale Americii și din Europa, călătorii care deschizându-ți orizonturi cu totul noi și largi, au avut o înrăurire în dezvoltarea D-tale științifică, ocazie care n-ai fi putut-o avea dacă făceai științele naturale. Azi toate aceste amintiri aproape duioase sunt plăcute și pentru D-ta și pentru mine. Tout est bien qui finit bien. Încă o dată să trăiești și când vei veni la Iași, înștițează-mă ca să ne putem vedea.

Sărutări și admirabilei D-tale tovarășă de viață, iar D-tale toată dragostea mea prietenească. Salutări afectuoase din partea soției mele.

P. Bujor

str. Ralet 8

P.S. Aruncă-mi te rog la cutie o carte poștală numai ca să știu dacă ai primit scrisoarea asta.